

Тема 2. Логічний аналіз понять та логічні операції над поняттями

2.1. Поняття як форма мислення

2.2. Співвідношення поняття та слова

2.3. Зміст і обсяг понять

2.4. Операції над юридичними поняттями

2.5. Логічне формування сутності кримінально-правової кваліфікації злочину

Ключові терміни та поняття: поняття, обсяг поняття, зміст поняття, родові і видові поняття, одиночні, загальні, збірні, нульові хибні, нульові гіпотетичні поняття, реєстровані, нерєєстровані, абстрактні, конкретні, позитивні, негативні, відносні, безвідносні, сумісні і несумісні поняття, відношення тотожності, підпорядкування, перетину, співвідпорядкування, протилежності і суперечності.

2.1. Поняття як форма мислення

Логіка як наука займається вивченням основних форм мислення людини. Форма мислення – категорія, яка характеризує структуру, спосіб утворення і взаємозв'язку думок, що відображають предмети і явища дійсності.

Поняття – форма мислення, що відображає визначену множину (клас) предметів або явищ дійсності в їх загальних та істотних ознаках. Наприклад, «позивач» – це поняття, яким охоплюється визначена кількість осіб (фізичних і юридичних), які звертаються до суду за захистом свого порушеного або оскаржуваного права.

На відміну від сприйняття і уявлення, які є образами конкретних предметів або явищ, поняття відображає певну сукупність, множину (клас) однорідних предметів або явищ, і як наслідок воно стає абстракцією, абстрагованістю від дійсності.

Кожен предмет або явище, що характеризується відповідним поняттям, має визначену множину ознак. Під ознакою розуміють

те, що характеризує, відображає предмет або явище, його прояви; ознаки розкривають властивості, якості і відносини відповідних предметів (явищ).

Поняття відображає такі ознаки множини, які, *по-перше*, характерні для кожної одиниці цієї множини, *по-друге*, розкривають сутність цієї одиниці і всієї множини в цілому, і, *по-третє*, у своїй сукупності відмежовують дану множину від будь-якої іншої. Такі ознаки називають істотними, на відміну від інших – неістотних. Наприклад, поняття «крадіжка» включає в себе таку суттєву ознаку, як «викрадення чужого майна таємним способом». Будь-яка дія, що не має цієї ознаки, не може визнаватися крадіжкою, і навпаки, будь-яка дія, що має цю ознаку, є крадіжкою, при цьому не мають значення інші конкретні ознаки: місце і час вчинення дії, стать обвинувачуваного, обставини заволодіння чужим майном і т. п. – це ознаки неістотні.

Поняття не відображає всіх істотних властивостей предметів (явищ), воно включає в себе тільки ті ознаки, які є істотними для даного, конкретного відношення.

Від точності класифікації поняття залежить оцінка предмета (явища), зокрема правопорушення, характеристика його юридичної природи та юридичних наслідків. Тому при класифікації понять важливо дотримуватися відповідних логічних вимог, зокрема визначення та поділу понять.

2.2. Співвідношення поняття та слова

Поняття в мові виражається за посередництвом слова, яке характеризується двома ознаками: воно має план вираження, тобто фонетичну (звук) та графічну (письмо) оболонки, і план змісту, а саме виконує функцію позначення чогось. Слово – це знак, який окреслює думку.

Оскільки слова виражають поняття, то до слів можна застосувати всю шкалу поділу понять. Окрім того, слова можна також поділити на однозначні та багатозначні. Однозначне слово (*terminus univocus*) використовується до різних речей в одному значенні. Багатозначне слово (*terminus æquivocus*) розкриває в певних речах різні значення.

Задля забезпечення точності мовних висловлювань потрібно дотримуватися таких принципів:

1. **Принцип однозначності.** Відповідно до цього принципу, слово повинно означувати один денотат.

2. **Принцип предметності.** Слова за посередництвом понять виражають певні предмети, їхні характеристики та зв'язки між ними.

3. **Принцип взаємозамінюваності.** Відповідно до цього принципу, два слова, які означають один і той же денотат, можуть замінюватися один одним.

Важливою характеристикою співвідношення слова та його значення є його розміщення в реченні (суппозиція).

2.3. Зміст і обсяг понять

Зміст поняття складає сукупність істотних ознак, якими володіють предмети або явища, що відображаються поняттям. Наприклад, зміст поняття «потерпілий» включає в себе ознаки особи, якій заподіяно моральну, фізичну або матеріальну шкоду.

За своїм змістом поняття поділяються на позитивні і негативні. Позитивне поняття містить ознаки, які є власними ознаками розкритих предметів або явищ. Негативне поняття характеризується відсутністю певних ознак, воно вказує на ознаки, які відсутні у предмета або явища.

Предмети або явища, що відображаються одним поняттям, можуть бути або не бути схожими з предметами або явищами, які відображені іншим поняттям. Такі поняття вважаються порівнянними або непорівнянними.

Обсяг поняття – це кількість предметів або явищ, яким притаманна та чи інша ознака, що складає зміст певного поняття.

Обсяг і зміст поняття перебувають в обернено пропорційній залежності між собою: зі збільшенням обсягу зміст поняття зменшується, із зменшенням – збільшується.

Залежно від кількості предметів або явищ, які становлять обсяг поняття, вони поділяються на загальні, часткові та одиничні.

Загальні поняття поділяються на реєструючі, тобто такі, які відображають множину об'єктів, що можна перелічити (наприклад, поняття «склад злочину» – реєструюче, оскільки всі його елементи зазначені в Кримінальному кодексі України) і нерєструючі, тобто ті, що відображають об'єкти, які не можна перелічити, наприклад поняття «злочинець».

Часткове поняття – поняття, до складу якого входить частина множини розкритих предметів або явищ, відображених у ньому та об'єднаних ознакою, не властивою всій множині.

Одиничне поняття – поняття, що відображає один єдиний предмет або явище. Цей предмет (явище) може вичерпувати собою всі множину.

Порівнянні поняття за своїм обсягом діляться на сумісні і несумісні. Сумісні поняття – це поняття, обсяг одного з яких повністю або частково збігається з обсягом іншого поняття. До несумісних понять належать ті, які за обсягом не збігаються.

Несумісні поняття також між собою знаходяться в певних відношеннях: протилежності або протиріччя (одне з понять виключає ознаки іншого і одночасно вказує на інші ознаки).

Сумісні поняття між собою знаходяться у відношеннях тотожності, підпорядкування, супідрядності.

2.4. Операції над юридичними поняттями

Визначенням поняття називається логічна операція, яка дозволяє розкрити його зміст. Зміст поняття – це сукупність розкритих у понятті істотних, взятих у певному взаємозв'язку і в певному відношенні ознак предметів або явищ. Основним прийомом визначення понять є визначення через найближчий рід і видову відмінність.

Залежно від того, що являє собою видова відмінна ознака, родо-видове визначення поняття поділяють на предметне, генетичне, операційне (функціональне) і номінальне.

Правила визначення понять:

- 1) визначення повинно бути відповідним;
- 2) визначення не повинно утворювати замкнутого кола;
- 3) визначення має бути недвозначним, чітким і ясним;
- 4) поняття, яке ми визначаємо повинно мати тільки один сенс;
- 5) визначення не повинно бути тільки негативним або позитивним, а має містити також і стверджувальні, позитивні (негативні) ознаки.

З'ясування поняття передбачає не тільки його визначення, а й операцію поділу поняття. *Поділити* поняття – означає встановити його обсяг, тобто назвати всі предмети або явища, які воно відображає.

ження. *Узагальнення* поняття полягає в тому, що для того чи іншого конкретного поняття шукають інше, ширше, родове поняття по відношенню до нього. *Обмеження* поняття – операція, зворотна до узагальнення, сутність якої полягає в знаходженні для певного конкретного поняття іншого, менш широкого по відношенню до нього.

Крім цього, щодо понять можна здійснити такі операції, як складання, множення та заперечення.

2.5. Логічне формування сутності кримінально-правової кваліфікації злочину

Одним із завдань юридичної діяльності є надання правової оцінки дії (бездіяльності), яку вчинила певна юридична чи фізична особа. Здійснити таку оцінку означає визначити поняття, яким можна описати цю дію (бездіяльність). Визначення поняття вчиненої дії (бездіяльності) відбувається згідно з логічними та юридичними правилами.

У праві під кваліфікацією звичайно розуміють оцінку діяння відповідно до нормативно-правових актів, визначення того, під яку правову норму «падає» це діяння (бездіяльність). *Кримінально-правова кваліфікація характеризується тим, що:*

- 1) оцінці підлягає не будь-яка поведінка особи, а та, яка хоча чимось нагадує злочин – діяння, передбачене КК;
- 2) оцінка здійснюється на підставі норм, викладених у КК.

Кваліфікація злочинів – процес встановлення відповідності (тотожності) між юридично значущими ознаками злочину (фактичний склад злочину) і ознаками злочину, передбаченими КК (юридичний склад злочину), та формулювання висновку про наявність чи відсутності такої відповідності (тотожності)¹.

Правильна кваліфікація злочинів – необхідна умова забезпечення законності в боротьбі зі злочинністю. У свою чергу *неправильна кваліфікація* веде до порушення прав і законних інтересів як

¹ Теорія класифікації злочинів. Мультимедійний посібник / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Л. О. Кузнецова, Л. Є. Вільхова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_tkz/Files/avtoru.htm

держави, так і окремих громадян, перешкоджає нормальному здійсненню правосуддя, підриває авторитет органів розслідування і суду, а в кінцевому підсумку – авторитет держави. Така кваліфікація може призвести до притягнення невинного до кримінальної відповідальності або призначення винному покарання, що не ґрунтується на законі. Так само помилкова кваліфікація може призвести до необґрунтованого звільнення винного від відповідальності або відповідного покарання. Тому вирок суду, що ґрунтується на неправильній кваліфікації, підлягає змінненню або скасуванню².

Так, якщо дії обвинувачуваного, що проявилися у 1) відкритому 2) викраденні 3) майна без застосування насилля і погроз його застосування, кваліфіковані як розбійний напад, то така кваліфікація неправильна. До обсягу поняття «розбій» входять, складаючи його логічний клас, тільки такі дії, котрі є 1) нападом, 2) з метою заволодіння, 3) власним майном громадян, 4) поєднаним з насиллям, небезпечним для життя чи здоров'я особи, на яку вчинено напад, або з погрозою застосування такого насильства. Кваліфікація ж як розбійного нападу дій обвинувачуваного, в котрих відсутні названі ознаки розбою, означає, що поняття «розбій» поширене на такий предмет (дію), який не входить до обсягу цього поняття і не є елементом цього логічного класу.

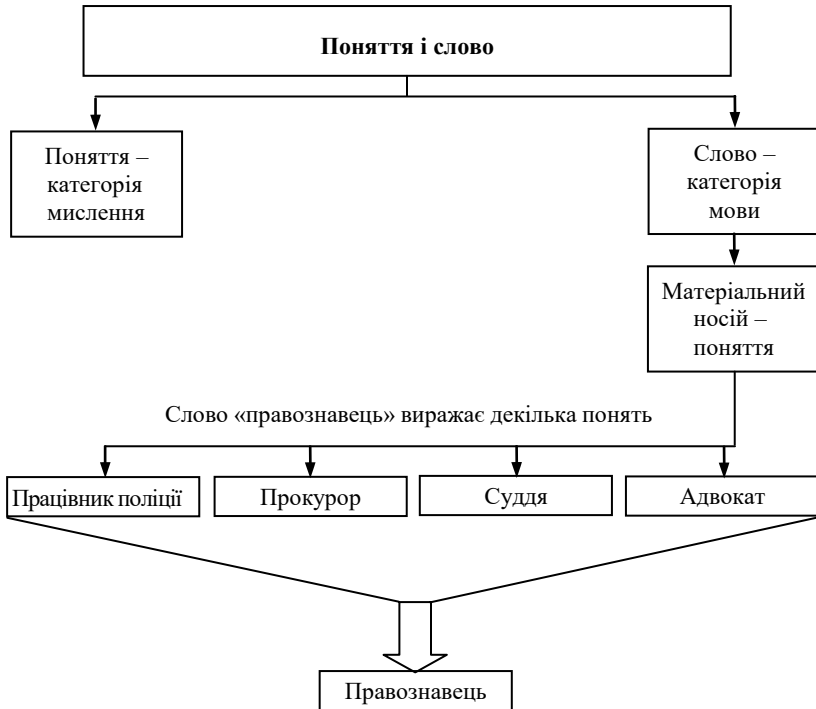
² Кримінальне право. Загальна частина. Мультимедійний навчальний посібник / А. В. Савченко, Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_tkz/Files/avtoru.htm

Таблиці та схеми

Питання 2.1

Значення поняття для юридичної діяльності	
1.	Поняття узагальнює певну множину, клас предметів або явищ за ознаками, істотними в певному відношенні, і тим самим дозволяє оперувати цією множиною в процесі міркування
2.	Поняття дозволяє групувати, об'єднувати в певну множину такі предмети або явища, які не збігаються між собою в більшості інших істотних ознак. Наприклад, поняття джерело доказу охоплює і людей, і речі, які за іншими ознаками відрізняються між собою
3.	Поняття, завдяки тому, що воно включає в себе тільки істотні ознаки, дозволяє відмежувати одну множину предметів (явищ) від іншої. Але при цьому треба стежити за тим, щоб у це поняття входили в повному обсязі тільки ті ознаки, які характерні для даного поняття
4.	Поняття кваліфікаційне . Пізнавальна функція поняття має основоположне значення для кваліфікації злочину або іншого правопорушення
5.	Поняття є основою класифікації різних множин предметів і явищ. Будь-яка множина, позначена деяким загальним поняттям, поділяється на види, які визначаються одиничними поняттями

Питання 2.2

Термін – це слово, яке має чітко визначене значення. Будь-яка наука прагне, щоб кожен термін мав єдине значення. Неточна термінологія викликає невизначеність у мисленні, сплутування понять і призводить до непорозумінь, помилок і суперечок.

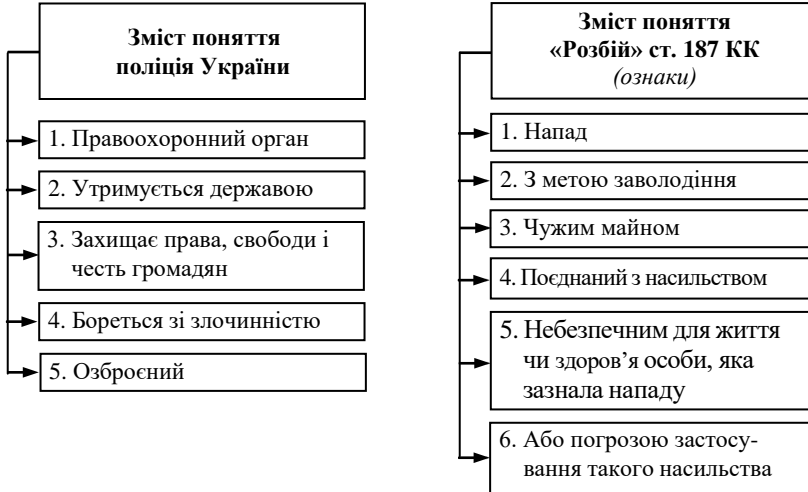
Тільки у сфері права **Правові поняття** мають законодавчу силу внаслідок сторогої визначеності свого змісту, а саме визначеності термінологічного порядку

«Дійти до поняття» – це значить оволодіти здатністю формулювати і виражати свої думки в системі логічних понять і категорій

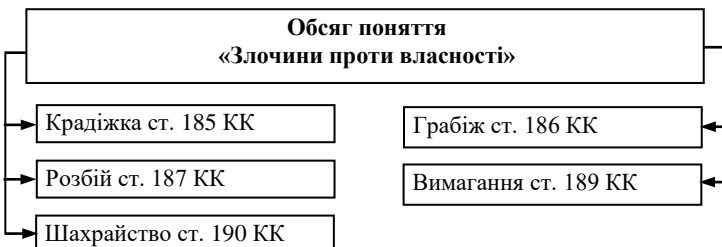
Г. Гегель

**Поняття зміст і обсяг,
та відношення між ними**

Змістом поняття називається сукупність існуючих ознак предметів, відображених у понятті

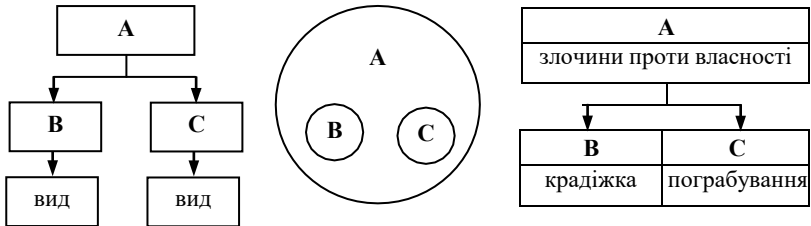
Обсяг поняття – це сукупність предметів або явищ, мислимих у понятті

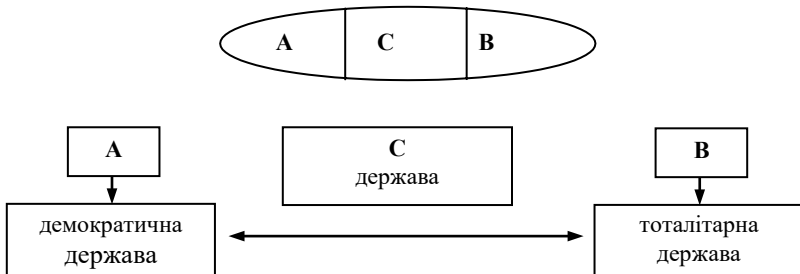
Злочини проти власності становлять одну з найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь, оскільки вони посягають на одне із найбільш цінних соціальних благ – право власності

Несумісні поняття

а) відношення супідрядності

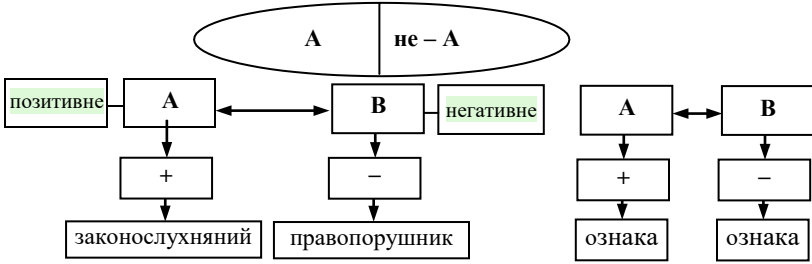

б) відношення протилежності (контрарності)

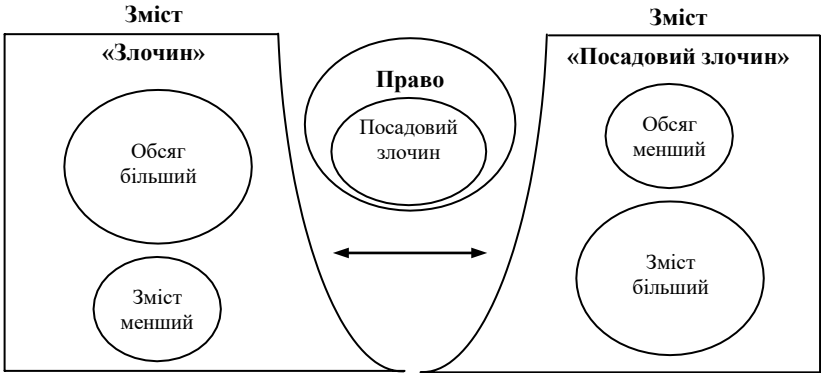
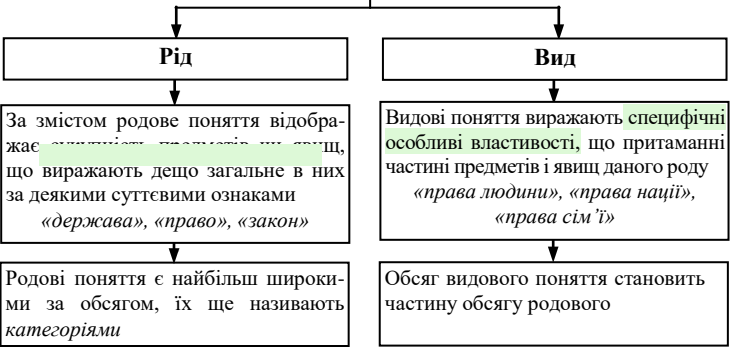

Обсяги двох протилежних понять **A-B** у своїй сумі становлять лише частину обсягу загального для них родового поняття **C**, оскільки можуть існувати й інші видові поняття, підпорядковані цьому ж родовому поняттю

в) відношення суперечності (контрадикторності)

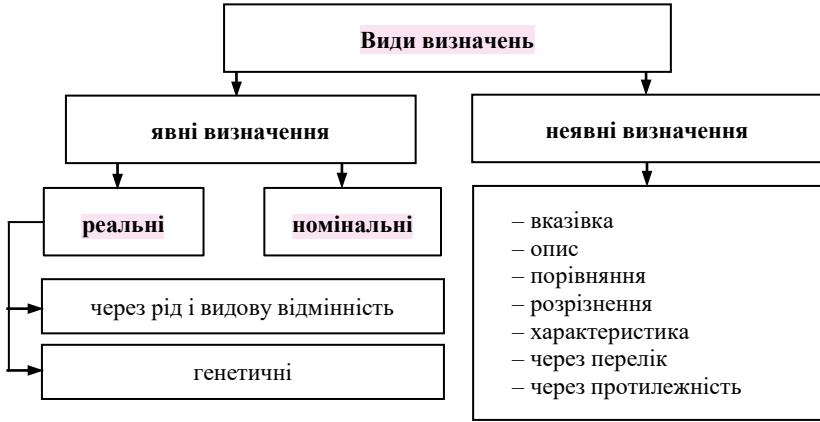

Родові і видові поняття

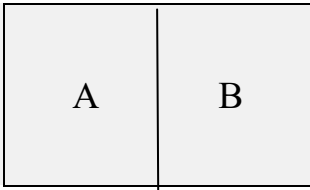

Закон зворотнього відношення
 Чим ширший обсяг поняття, тим вужчий його зміст, і навпаки,
 чим вужчий обсяг поняття, тим ширший його зміст

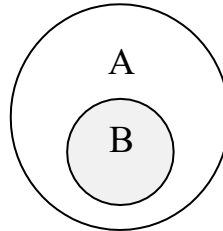
Питання 2.4

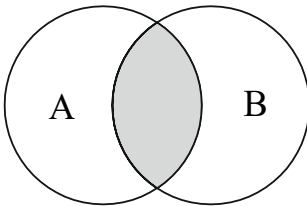
СКЛАДАННЯ ПОНЯТЬ
 («Обвинувальний вирок» А,
 «свідок» В)

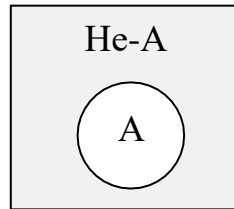
(«Злочин» А,
 «посадовий злочин» В)

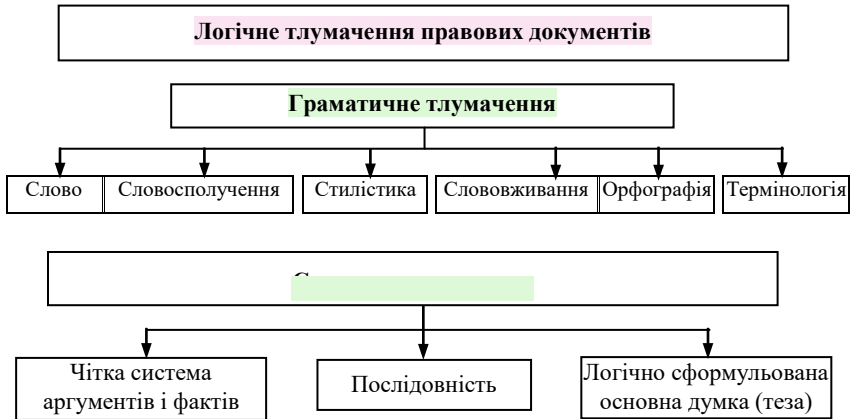
МНОЖЕННЯ ПОНЯТЬ
 («Родич» А, «свідок» В)

ЗАХВЕННЯ ПОНЯТЬ
 («Купівля-продаж» А,
 «не купівля-продаж» не-А)

Питання 2.5

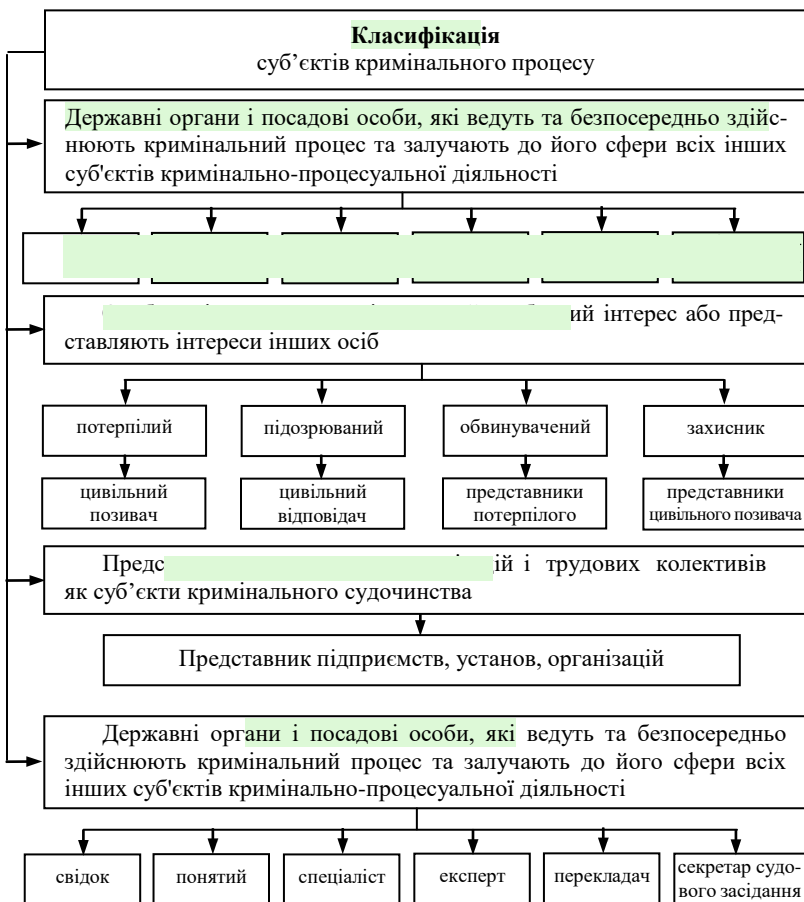
У процесі логічного тлумачення встановлюється зміст явищ і фактів, розкриваються чинно-логічні зв'язки

Справедливість без сили – одна не міць, сила без справедливості – тиранічна.

Коли справедливість зникає, то не залишається нічого, що могло б надати цінності життю людей.

І. Кант

Теоретичні запитання

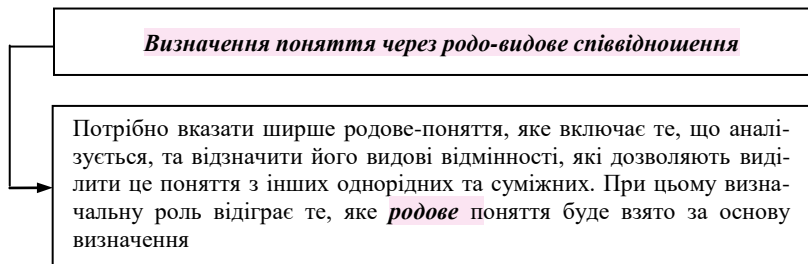
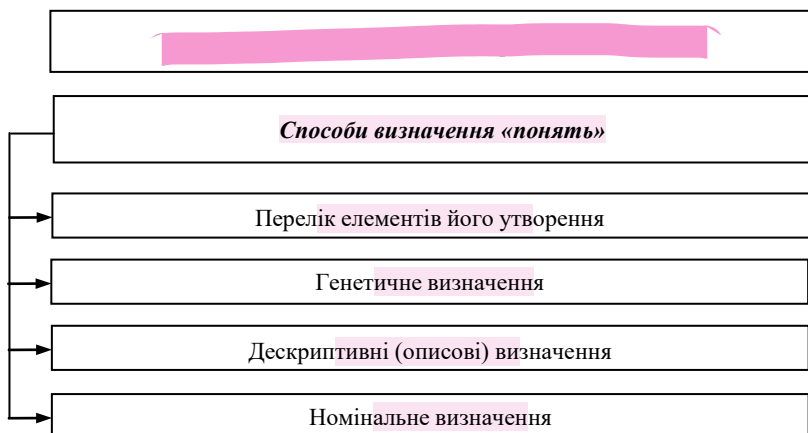

Кримінальний процес – єдність змісту і форми: змістом кримінального процесу є кримінально-процесуальна діяльність, а його формою – кримінально-процесуальні відносини, встановлений законом порядок провадження процесуальних дій.

ників процесу, спрямована на захист прав і свобод громадян, боротьбу зі злочинністю.

Сутність кримінального процесу проявляється в його спрямованості на захист суспільного та державного устрою, прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб від злочинних посягань

Визначення обсягу поняття «помилки у кваліфікації» нерозривно пов'язане з розкриттям його змісту. Зміст будь-якого поняття можна розкрити і через вказівку на те, з чого складається, які елементи його утворюють

редусім у неправильній кваліфікації діяння особи, у порушенні правил призначення покарання і може призвести не лише до призначення, яке не відповідає тяжкості злочину і особі засудженого але й до необгрунтованого засудження або виправдання підсудного, незаконного звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та відбуття покарання

«Дійти до поняття» – це значить оволодіти здатністю формулювати і виражати свої думки в системі логічних понять і категорій.

Г. Гегель

